

RECIPROCITATS ENTRE ELS ESTUDIS ACADÈMICS I REPERTORIS DE TRADICIÓ ORAL: LA SIBIL·LA, SANT ANTONI, GOIGS DE PASQUA I MISSA DE TO PASCAL A MALLORCA COM A MARCS D'INTERACCIÓ¹

BÀRBARA DURAN BORDOY

Grup de Recerca en Etnopoètica. Universitat de les Illes Balears.
Institut de Musicologia Pau Villalonga

RESUM

Dins la societat actual, les músiques de tradició oral (enteses com les que es transmetien de generació en generació) semblen haver perdut la seva presència en el calendari festiu anual. Canvis demogràfics, factors com la immigració i noves estructures socials i econòmiques derivades del procés de globalització poden suggerir una disminució de la presència de les músiques locals. Aquest article intenta analitzar si els estudis acadèmics en etnomusicologia i musicologia tenen una incidència real sobre la interpretació contemporània dels fenòmens que estudien. D'altra banda, les gravacions de músiques de tradició oral pujades en línia obren la possibilitat de conservar materials que interaccionen, a la vegada, amb els estudis acadèmics actuals i del futur.

Els estudis sobre la Sibil·la mallorquina van afavorir que es declarés patrimoni immaterial de la humanitat; la festa de Sant Antoni ha estat estudiada des de diverses aproximacions i ha esdevingut un esdeveniment popular entre la joventut; els Goigs de Pasqua, per altra banda, han estat objecte d'iniciatives de recuperació a partir de la recepció de les investigacions realitzades sobre aquest repertori. Aquests resultats deixen entreveure l'acció recíproca entre el món acadèmic i el performatiu.

PARAULES CLAU: interaccions en musicologia, música de tradició oral, Sibil·la, festa de Sant Antoni, Goigs de Pasqua, caramelles, sinergies culturals, estudis d'etnomusicologia, musicologia històrica.

1. Aquest estudi va ser presentat com a comunicació en el XVII Congreso de SIBE, XII Congreso de IASPM-España y IV Congreso de la ICTM España, celebrat a Granada entre el 2 i el 4 de novembre del 2023, amb el títol «Reciprocidades entre los estudios académicos y repertorios de tradición oral: la Sibil·la, Goigs de Pasqua, Missa de to pascal i Sant Antoni (Mallorca) como marcos de interacción».

RECIPROCITIES BETWEEN ACADEMIC STUDIES AND REPERTOIRES
OF ORAL TRADITION: THE *SIBILLA*, THE FESTIVAL OF SANT ANTONI,
GOIGS DE PASQUA AND *MISSA DE TO PASCAL* IN MALLORCA
AS CONTEXTS OF INTERACTION

ABSTRACT

Today, traditional oral music (understood as music passed down from generation to generation) appears to have lost its prominence within the annual festivities calendar. Demographic shifts, factors such as immigration, and the new social and economic structures derived from globalisation may contribute to the decline in the presence of local music. This paper seeks to analyse whether academic studies in ethnomusicology and musicology have a real impact on the contemporary performance of the phenomena they examine. On the other hand, recordings of traditional oral music posted online provide an opportunity to preserve materials that concurrently interact with current and future academic research.

Studies on the Mallorca *Sibilla* have led to its declaration as intangible cultural heritage; research from a variety of perspectives into the Festival of Sant Antoni has rendered it a popular event among young people; and the *Goigs de Pasqua* have seen major revival efforts in the wake of the research carried out on this repertoire. These outcomes shed light on the dynamics of reciprocal engagement between the academic and performative worlds.

KEYWORDS: interactions in musicology, traditional oral music, the *Sibilla*, the Festival of Sant Antoni, the *Goigs de Pasqua*, *caramelles*, cultural synergies, ethnomusicology studies, historical musicology.

Els canvis socials de les últimes dècades semblen no afavorir, d'entrada, la presència de les músiques de tradició oral inserides en els calendaris festius de cada regió. Factors com la immigració i les inestabilitats econòmiques, socials i culturals postpandèmia viscudes a l'Estat espanyol poden induir a pensar en una minva de la importància de les músiques associades a les festivitats locals, especialment en territoris més aïllats² o bé absolutament delimitats físicament com és el cas de les Illes Balears, on és més visible l'impacte de sectors socials més desvinculats de la llengua i la cultura autòctones, dos dels fonaments dels esdeveniments festius.³ Es pot fer la hipòtesi també que, en una societat on el món digital és fonamental en la difusió de la cultura contemporània, perdin rellevància i presència els

2. «Malgrat les profundes transformacions del darrer segle, una recerca menada amb atenció entre els anys 2011 i 2015 a una cinquantena de pobles ha permès de fer sorgir la memòria dels cants religiosos, de les ocasions i de les emocions que els donaven sentit i força.» Aquest és un dels estudis que encaren la investigació en el repertori de transmissió oral a comarques com les Garrigues, el Segrià, la Noguera, el Pla d'Urgell i l'Urgell (Amàlia ATMETLLÓ, Esther G. LLOP i Jaume AYATS, 2015, p. 5).

3. Francina Armengol, presidenta del Govern balear, resumeix els reptes que encara la Comunitat de les Illes Balears: «Aquestes illes, vives i atractives, generadores d'ocupació i oportunitats, continuen omplint-se de població, tant resident com flotant, ja sigui per l'arribada de turistes o per la incorporació de treballadors de temporada. I en paral·lel afronten un gradual envelliment demogràfic, que ens arriba més tard, però que ens exigeix actuar [...]. Perquè això no només dificulta la cohesió

esdeveniments connectats amb el que es coneix com a *tradició oral*, vinculada alhora amb el cicle festiu de l'any. Però el confinament i les restriccions sanitàries durant el 2020 i el 2021 van ser, precisament, el desencadenant perquè molts esdeveniments relacionats amb les festivitats populars s'haguessin de plantejar de quina manera podrien ser presents, i així la majoria d'ells esdevingueren majoritàriament en línia en aquelles circumstàncies. Aquest fet va aportar una sèrie de canvis en la manera com aquest repertori és compartit: les pujades en línia d'interpretacions de grups i intèrprets locals, d'informacions relatives a cultura popular (gastronomia, vocabulari, costums) i la difusió que permeten les xarxes socials i els mitjans digitals aporta una nova dimensió al que era, abans, una transmissió de coneixements entre generacions.

Així com el factor inesperat d'una pandèmia mundial ha provocat mudances que són analitzades des de l'entorn acadèmic,⁴ la qüestió plantejada aquí és si el marc de recerca i la publicació de resultats en el si de la musicologia i l'etnomusicologia tenen una incidència real sobre les interpretacions contemporànies i aquells fenòmens o artefactes musicals que estudien. És a dir, si es pot detectar una interacció entre ambdós camps (els estudis acadèmics i les interpretacions contemporànies dels fets musicals estudiats), entenent aquesta interacció com una successió, en un marc temporal que aquí es xifra des dels inicis del segle XXI fins a l'actualitat, d'elements que mostren una influència recíproca i que poden ser analitzats des de perspectives qualitatives i quantitatives. Es parla aquí, doncs, d'un marc d'interacció que en aquest article se cenyeix a l'anàlisi de l'àmbit geogràfic de les Illes Balears i les connexions generades entre els Països Catalans especialment en el darrer quart de segle; aquest límit geogràfic i cronològic reduït permet analitzar les interaccions esmentades en una esfera d'influència recíproca que pot generar canvis o reelaboracions dels fenòmens estudiats que, a la vegada, poden activar noves recerques.

Per usar un paral·lelisme, seria com plantejar aquesta qüestió sobre l'illa de Sardenya: han incidit els estudis d'un especialista com Ignazio Machiarella⁵ en la

social sinó que pot arribar a generar situacions de saturació i repercuteix sobre la qualitat de vida dels ciutadans» (GOIB, 2022).

4. Dos exemples molt recents són les comunicacions presentades al Seventh Symposium of the ICTM Study Group on Multipart Music, celebrat a la Universitat de Pavia, Cremona, del 4 al 8 de setembre del 2023: «The impact of the closure of the society during the Covid 19 pandemic on the singing culture», d'Urša Šivic, i «The raise of new privilege and inequality: multipart Alpine music in the Covid-19 pandemic world», de Gertrud Maria Huber. Aquest congrés, com molts altres dedicats a l'estudi de les músiques de tradició oral i la música en general, ha inclòs l'estudi de la seva presència en l'època del confinament. Vegeu en línia: <<http://www.multipartmusic.eu/symposia-seminars>>, <<http://www.multipartmusic.eu/attachments/article/39/FINAL%20PROGRAM.pdf>> (consulta: 31 de setembre 2023).

5. Les publicacions del doctor Machiarella en aquest àmbit són moltes; remetem en tot cas a un treball bàsic per entendre el seu camp d'investigació, inclòs al volum col·lectiu *European voices 1* (MACHIARELLA, 2008, p. 103-158). En aquest volum participen també els especialistes catalans Jaume Ayats i Sílvia Martínez.

interpretació de les polifonies populars sardes? O s'han mantingut dins l'àmbit estrictament acadèmic i romanen com a referències exclusivament per a experts? Un article de l'agència de notícies en línia ANSAit Regione Sardegna diu:

Tra i progetti messi in campo dalla Fondazione Hymnos c'è Istudiantes, un ciclo di incontri itineranti tra cantori di diversa generazione, Isculta Abbaida Cumprende, rassegna dedicata alla musica in dialogo con la letteratura e il cinema documentario, A Cappella, un confronto tra cantori sardi e cori provenienti da diverse aree del Mediterraneo.

[...]

Venerdì i cantori de Su Cuncordu 'e Santa Rughe di Santu Lussurgiu e quelli del Cuncordu «Sas Enas» di Bortigali incontreranno i Lamentatori di Montedoro, provincia di Caltanissetta; a guidare l'ascolto sarà Ignazio Machiarella, etnomusicologo dell'Università di Cagliari.⁶

Es detecten aquí factors d'interacció importants, esmentats abans: una fundació (Fondazione Hymnos) que treballa per a la recuperació d'un repertori abans poc estudiat i conegut (les polifonies sardes); una trobada de cantants de diferents generacions (per tant, música en viu), el diàleg entre el cinema documental i la literatura amb els comentaris i guia de Machiarella; tot un espai de sinergies que condueix a la difusió i la revaloració d'aquest repertori sard. És pot discutir quin és el grau d'influència mútua i si determinats resultats (com la consideració de valor patrimonial que pot ser susceptible d'incloure's en el catàleg de la UNESCO) són desitjables o no, però en tot cas aquest tema no és l'objectiu d'aquest treball.

Tot i que aquí es parla de música de tradició oral, convé aclarir que s'analitzen exemples de l'illa de Mallorca que procedeixen d'un repertori paralitúrgic, interpretat en moments del calendari cristià rellevants: Nadal, Pasqua i la festa local (Sant Antoni). Massot i Muntaner ja feu esment del problema de definició o bé de pertinença de determinades músiques a un tipus de classificació concreta, i així explica:

[...] el Cançoner popular recull peces d'èpoques molt distintes i de procedències molt diverses, a vegades nascudes —sense cap mena de dubte— al si del poble, no com a obra col·lectiva, sinó com a obra individual; d'altres vegades preses de la poesia culta o de la literatura de cordill; sempre, però, reelaborades i despersonalitzades —en més o menys grau— en un procés de «variació tradicional» (l'expressió és de Menéndez Pidal i de la seva escola), que fa que en certa manera el poble sigui l'«autor-legió» de tot el que canta [...]. Però una anàlisi atenta de la cançó catalana actual, una recerca minuciosa de paral·lels romànics i sondeigs pacients en la nostra literatura antiga permeten d'aixecar si més no una mica el vel misteriós d'aquesta poesia tradicional, de fer-ne veure l'antiguitat i d'assenyalar la multiplicitat d'elements que han

6. REDAZIONE ANSA, «Iniziativa per valorizzare il canto polifonico tradizionale» (29 novembre 2023).

intervingut en la seva formació [...]. Des de l'Edat Mitjana, hi ha dos gèneres típics de la literatura religiosa catalana, que perduraran al llarg del temps i que, d'una manera o l'altra, arribaran fins avui. Em refereixo als goigs i a les nadales.⁷

També, es refereix a la Sibil·la, de la qual diu:

Caldria esmentar, encara, d'altres peces d'un arcaisme sorprenent, exemples típics de com les obres cultes entren dins el poble i com, en nivells diversos, aquest se les fa seves. Assenyalaré només el prou conegut Cant de la Sibil·la, procedent d'un poema llatí, del qual tenim ja versions occitanes i catalanes a partir del segle XIII. Cantat durant segles a les esglésies catalanes la vetlla de Nadal, encara és viu actualment a Mallorca i a l'Alguer. A Mallorca, la seva transmissió no era només escrita, sinó també oral, de pares a fills.⁸

Aquestes referències de Massot i Muntaner parlen de com aquest repertori pot ser considerat: des de la perspectiva de la tradició oral (transmesa de generació en generació), però també d'unes peces de caire culte que s'escolen en el cant del poble. L'article, publicat el 1976, documenta també que en aquells moments la Sibil·la solament es cantava a Mallorca i a l'Alguer; no era present a Barcelona ni València, exemples que seran analitzats més endavant com una mostra de les interaccions estudiades aquí.

Juanma Ferrando, els darrers anys, s'apropa també a l'estudi dels goigs com a gènere, però també com a fenomen musical que és capaç de convocar la identitat col·lectiva. Així, aporta la descripció del cant dels goigs contemporanis a territoris valencians que transcendeixen l'esfera religiosa, i s'apropa a una interpretació de com són viscuts els Goigs de Sant Antoni a Mallorca. A part dels Goigs de la Verge (cantats per Pasqua), també hi ha els goigs dedicats a sants locals o advocacions més estimades, és en aquests on s'enquadra el fenomen del Sant Antoni contemporani:

Els goigs, o gojos com se'ls coneix comunament, són un dels gèneres poètic-musicals sacres més estesos i amb major vigència social que podem observar al llarg del territori valencià, però també a Catalunya, les Illes Balears o en determinades zones d'Aragó. Es tracta d'un tipus de cant col·lectiu que els fidels dediquen a la Verge, però també a quelcom sant o advocació estimada, i que guarda un marcat caràcter laudatori i rogatiu. Cal, però, assenyalar que a banda d'aquesta finalitat religiosa els goigs tenen una important funció social, doncs al tractar-se d'un cant comunal i amb un alt grau de participació es crea al seu voltant tot un ritual sociocultural de marcada significació per als membres d'aquella comunitat que fa ús d'ells. El fenomen gogístic és, per tant, un factor cultural aglutinador, i a la vegada identificador.⁹

7. Josep MASSOT I MUNTANER, 1976, p. 271-282.

8. Josep MASSOT I MUNTANER, 1976, dins l'apartat «III. Altres obres cultes» d'aquest mateix article, p. 279.

9. Juanma FERRANDO CUÑA, 2015, p. 2.

Seguint amb la idea exposada abans, els arxius d'interpretacions de músiques de tradició oral i fins i tot de la denominada *música culta*, pujats en línia de manera immediata per intèrprets, orquestres o grups amateurs i també professionals, obren la possibilitat de conservar aquests materials, els quals, a la vegada, interaccionen amb els estudis acadèmics actuals i els del futur.¹⁰

Els estudis publicats per Francesc Vicens sobre la Sibil·la mallorquina¹¹ afavoriren la declaració d'aquesta manifestació del patrimoni immaterial de la humanitat, car despertaren la consciència sobre el valor històric i cultural d'aquesta manifestació en el si de la societat de les Illes a partir de la publicació del resultat de la seva recerca i la revaloració d'aquest repertori musical de Nadal. No tot el prestigi de la Sibil·la es deu a la publicació d'aquests estudis, però sí que han creat una base acadèmica sòlida per a mantenir i reforçar la seva imatge de repertori vinculat a una tradició històrica valuosa. Un exemple de l'impacte dels estudis de Vicens¹² són les campanyes del Consell de Mallorca per a la difusió d'aquest patrimoni musical.¹³ Aquest impacte ha estat palès també per l'augment de les misses programades el vespre de Nadal en la darrera dècada, especialment als nuclis urbans més grans (Palma, Inca, Manacor);¹⁴ a la vegada que un increment del públic, part del qual (també és veritat) sol abandonar el temple una vegada cantada la Sibil·la. Però el treball de Vicens no ha estat dirigit únicament al món acadèmic, sinó també a la difusió de la figura històrica de la Sibil·la entre el públic general, mitjançant conferències, entrevistes en mitjans de comunicació i l'elaboració de material pedagògic.¹⁵

Des de fa aproximadament una dècada es pot veure públic estranger i de famílies originàries de fora de Mallorca, cosa que abans no passava. Per la progressiva revaloració de la Sibil·la aquests darrers anys, comencen a sorgir iniciatives que la promouen més aviat en format concert: és el cas de la mateixa Seu de Mallorca, que el Nadal del 2023 ha programat «El cant de la Sibil·la a les Catedrals de

10. Les referències usades aquí són les necessàries en el si d'aquest article, i no es pretén fer un índex exhaustiu. Com a referents dels bancs d'enregistraments citats aquí, cal esmentar The Lomax Digital Archive, British Library Sound Archive, Library of Congress. Collection with Audio Recordings (vegeu referències).

11. Vegeu FRANCESC VICENS, 2004, 2013, 2015, 2017 i 2022.

12. FRANCESC VICENS fa un acurat estudi dels canvis i impacte generats per la declaració de patrimoni immaterial per part de la UNESCO a *La Sibil·la després de la UNESCO*, 2022.

13. Vegeu, al lloc web del Consell de Mallorca, l'apartat «Projecte didàctic de la Sibil·la».

14. El Nadal del 2023, el rector de Manacor va decidir mantenir només tres serveis religiosos en comptes dels sis programes habituals. Malgrat aquest fet, el monestir benedictí de Santa Família de Manacor va aconseguir un capellà per a la celebració, i finalment es feren quatre serveis; el rector havia decidit que tots serien a la mateixa hora: les 19 h. L'argument és que faltaven capellans per a la celebració, un factor que els propers anys serà determinant.

15. Vegeu la nota al peu núm. 11. Un exemple de les darreres consultes que s'han fet a Vicens, com a especialista en la Sibil·la, es pot trobar a l'article «No podem pensar en la Sibil·la com una manifestació única, sinó que és un conjunt de moltes expressions», de José Ramon SANTIAGO, *Cent per Cent* (19 desembre 2023).

la Mediterrània»,¹⁶ amb la participació de la Sibil·la de Barcelona, la de València, la de l'Alguer i la de Mallorca, amb el cor de la Seu. No deixa de ser significatiu en el si d'aquest estudi remarcar que la Sibil·la de la catedral de Barcelona es va recuperar el 2009, mentre que la de València el 2006. Una prova de l'estima que el poble mallorquí sent per la Sibil·la és la programació d'una «Sibil·la alternativa» (així sortia al programa de Nadal de l'ajuntament local) a Manacor, el 24 de desembre del 2023 i a les 12 del vespre (tal com es feia abans). Els organitzadors foren membres de l'Associació Cultural Font i Roig, que reuneix un col·lectiu de veïns molt interessat a recuperar i dinamitzar el barri vora el convent de Sant Vicenç Ferrer. Les declaracions del rector i les reaccions de les xarxes socials creen una polèmica sobre aquesta «sibil·la alternativa» que fou seguida amb interès pels mitjans de premsa.¹⁷

A la vegada, la festa mallorquina de Sant Antoni ha estat estudiada des de diverses aproximacions¹⁸ i és un dels fenòmens musicals emergents de més impacte entre la joventut mallorquina. Qualsevol dels enregistraments de l'assaig dels goigs i el cant a les completes (Manacor) o la sortida i vola dels dimonis d'Artà demostra la passió absoluta amb què els joves illencs canten, ballen i acompanyen la festa.¹⁹ Fora de Mallorca (tant en àmbits acadèmics com la població general) costa molt entendre la magnitud de la participació juvenil en el cant dels Goigs de Sant Antoni, una festa gairebé desconeguda fora de l'illa, però que potser a partir del 2024 ho deixarà de ser: el cant apassionat dels joves dins l'església va cridar l'atenció en les xarxes socials, va arribar fins a la Catalunya continental i va rebre comentaris elogiosos de personalitats de la cultura catalana, com Quim Monzó. Joan Frau, al *Diario de Mallorca*, va publicar un article el 19 de gener del 2024 titulat «Las Completes de Manacor conquistan el mundo», on diu que «las redes se emocionan con la pasión que transmiten los jóvenes que cantan los “Goigs”».²⁰

També es pot parlar dels Goigs de Pasqua (o caramelles, cant de sales o panades) cantats pels quintos i salers que han estat objecte d'iniciatives de recuperació,

16. Vegeu la referència d'aquest concert en línia a <<https://www.ultimahora.es/noticias/sociedad/2023/12/22/2073315/catedral-mallorca-sibil-les-juntas-seu.html>> (consulta: 31 desembre 2023).

17. Vegeu l'article «La porta mig oberta» del *Cent per Cent* (30 desembre 2023). El rector de Manacor és el mateix que va fer concentrar els oficis de matines en tres úniques celebracions el Nadal del 2023 per manca de capellans oficials.

18. Vegeu Jaume AYATS, 2010; Bàrbara DURAN, 2017; «Activismo feminista y reivindicaciones queer en danzas y músicas tradicionales. Dos casos de estudio: las dimònies y la bullanguera queer de Mallorca», *Trans*, núm. 26 (desembre 2022); 2023; Gabriel GENOVART, 2015; Francesc VICENS, 2020, i Antoni VIVES, 2009.

19. Vegeu l'*Assaig dels Goigs* a <<https://youtu.be/i6J4SVwb-vw>> (consulta: 8 gener 2024); *Cant dels Goigs a les Completes 2023* <<https://www.youtube.com/watch?v=VzqlqB2cBgk>> (consulta: 8 gener 2024); *Primer ball Dimonis Artà* <https://www.youtube.com/watch?v=q_B_A6Reu5M> (consulta: 18 gener 2024).

20. Vegeu Joan FRAU, «Sant Antoni: Las Completes de Manacor conquistan el mundo», *Diario de Mallorca* (18 gener 2024).

que mostren una acció recíproca entre el món acadèmic i l'interpretatiu: el 2015 es publica el llibre *Voleu sales?*, i el 2016 comencen de bell nou (després de dècades de silenci) els salers de Cas Concos, el 2017 els de Manacor i el 2021 els de Sant Llorenç.²¹

De tota manera, treballs com el de Luis Díaz Viana aporten llum en un camp que és objecte de moltes discussions en el si de societats locals, grups d'intèrprets de músiques i danses regionals,²² així com en mitjans de premsa: la salvaguarda de les tradicions, del patrimoni etnomusicològic, etnopoètic i etnocoreològic considerat intocable, el concepte d'*autenticitat* aplicat a les cançons rebudes dels més majors, de documents familiars o bé dels recollectors apassionats que han fet enregistraments de tots tipus. En alguns d'aquests cercles locals es discuteixen acaloradament les aportacions dels estudis més científics i es qüestionen aportacions que han quedat prou argumentades, tot perquè no s'ajusten als que ells mantenen com «allò après dels més vells» i que, en conseqüència, té una «autenticitat» fora de dubte. És des d'aquestes premisses que Díaz Viana aclareix de manera magistral els postulats dels quals es parteix aquí:

A esto es a lo que yo llamo «folklorismo», a un folklore que no pretende el conocimiento de la cultura popular en sí, sino su aplicación dentro de la sociedad como corrector de tendencias a las que se piensa malignas. No hay folklore auténtico o inauténtico, a pesar de que una de las preocupaciones de los folkloristas fuera, desde el principio, la de construir un canon de autenticidad popular. Como científicos sociales, el folklore —precisamente— debe interesarnos por ser un campo en el que se interinfluencian lo culto y lo popular, lo urbano y lo rural, lo oral y lo escrito. Por constituir, en fin, una de las tradiciones dentro de las cuales se transmite y transforma la cultura. Una tradición que se conserva, se inventa y reinventa, como es habitual en la transmisión de conocimientos.²³

21. La musicòloga Eugènia Gallego, a partir dels materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya estudiats i transcrits per B. Duran, fa dos anys (des del 2022) que ho ha recuperat al poble de Santa Eugènia, Mallorca. Altres recuperacions són les de Sant Llorenç des Cardassar (2021), Manacor (2017) i Cas Concos (2016), iniciatives que han sorgit després del 2015, quan es va publicar el llibre *Voleu sales?* (DURAN, 2015). També s'ha recuperat una melodia del *Deixem lo dol* manacorí, transcrita per Antoni J. Pont i conservada a l'Arxiu del Monestir de Santa Família de Manacor i que s'ha adaptat a la lletra del *Deixem lo dol* manacorí que va recollir Rafel Ginard el 1966, i solament es canta a l'església des del 2021. S'ha d'apuntar que aquesta voluntat de recuperar el cant ha estat gairebé simultània en les poblacions esmentades.

22. Són molt actius, a Mallorca, el blog de Madò Llúcia, les aportacions a les xarxes socials de la glosadora Antònia Nicolau, *Pipiu* (vegeu les referències), també els Glosadors de Mallorca en les seves trobades i participació en les xarxes socials, a més d'amants de la música popular. Destaca la polèmica sorgida arran del ball de la bullanguera fet per una parella de dos homes en públic (en lloc d'home i dona), a més de totes les discussions al voltant del sorgiment de les Dimònies a Manacor, fets documentats per DURAN a «Activismo feminista y reivindicaciones queer en danzas y músicas tradicionales. Dos casos de estudio: las dimònies y la bullanguera queer de Mallorca», *Trans*, núm. 26 (desembre 2022).

23. Luis DÍAZ VIANA, 2019, p. 21.

Es volen enumerar a continuació alguns dels objectius d'aquest estudi. Per una banda, esbrinar si els estudis acadèmics en musicologia/etnomusicologia tenen una incidència real sobre la presència contemporània d'aquells fenòmens que estudien. Per una altra banda, documentar les recuperacions, canvis o noves propostes que resulten d'aquesta possible interacció: les respostes interpretatives. I, en darrer lloc, valorar la incidència des d'una perspectiva ètica de l'etnomusicologia.

L'anàlisi que segueix a continuació parteix d'una realitat geogràfica (la de la Mallorca contemporània), però pot ser aplicada a altres ubicacions dels territoris dels Països Catalans. Les característiques actuals de les manifestacions estudiades aquí responen als factors següents:

a) Atenció i respecte per les músiques de tradició oral, especialment per una generació jove, que es manifesten especialment en la participació en les festes de Sant Antoni, com s'ha esmentat i citat abans (vegeu, per exemple, l'article de Joan Frau, 2024). Aquest respecte és demanat i potenciat per les institucions organitzadores, els patronats i confraries: a Manacor, per exemple, es programa cada any un assaig previ dels goigs per tal de garantir un mínim de dignitat interpretativa en l'assistència a les completes.

b) Recontextualització de les festes i participació de sectors socials diversos. Aquesta evolució és estudiada detalladament per Francesc Vicens en relació amb la Sibil·la (Vicens, 2022), però també en relació amb la festa de Sant Antoni per diversos autors (Ayats, 2010; Duran, 2017; Genovart, 2015; Vicens, 2020; Vives, 2009).

c) Noves adaptacions o bé reconstruccions com les denominades *neofestes*. D'aquests artefactes festius en fa un estudi Marcel Pich (2019).²⁴ Cal esmentar que determinats esdeveniments, com els cants de salers i quintos recuperats els darrers anys, són adaptacions que responen a les propostes del *Music revival*.

Aquest interès viu per uns determinats músiques de tradició oral respon, en bona part, a alguns dels factors exposats per Hill i Bithell en relació amb el fenomen citat abans del *Music revival*:

Meanwhile, in the field of anthropology, Anthony Wallace (1956) proposed a seminal theory of revitalization movements, of which he considered revival movements to be one subset. Influenced by structuralist-functionalist paradigms, he reviewed revitalization movements as the means for a cultural system responding to stress to bring about necessary changes (which may be inspired by the past, and/or borrowed from other cultures or invented anew) in order to reach a «new steady state». Many aspects of Wallace's theory remain applicable, including his emphasis on revitalization movements as «deliberate, conscious, organized efforts by members of a society to create a more satisfying culture» (279) and his critical awareness that «avowedly revival movements are never entirely what they claim to be, for the image of the ancient culture to be revived is distorted by historical ignorance and by the presence of imported and innovative elements» (276).²⁵

24. Marcel PICH, 2019.

25. Juniper HILL i Caroline BITHELL, 2014, p. 6-7.

És a dir, l'atenció cap a les músiques de tradició oral, renovades en el si de la societat contemporània, poden ser respostes d'un sistema sotmès a un estrès que necessita realitzar canvis, i que condueixin a una certa estabilitat. En aquest sentit, la revitalització i reconsideració social de les manifestacions estudiades aquí es poden interpretar com a fenòmens estabilitzadors.

I, certament, els temps actuals semblen portar tensions en la realitat demogràfica de les Illes, com ara les següents:

a) El turisme com a factor generador de canvis socials, demogràfics i econòmics.

b) Una taxa d'immigració alta en un territori físicament limitat.

c) Factors socioculturals: llengua minoritzada, teixit social i familiar desdibuixat en una societat canviant.

d) Factors polítics: alternança en el poder de partits conservadors amb partits d'esquerra, que generen polítiques de signe contraposat en pocs anys de diferència.

Els tres exemples analitzats a continuació, però, són fets musicals que es poden datar des de l'edat mitjana i mostren les influències entre el repertori culte i el repertori popular, que, fins i tot avui dia, teixeixen connexions que són estudiades des de la musicologia i interpretades per músics que parteixen d'una recerca amb criteris historicistes.

Un dels exemples més clars de la interacció entre els estudis acadèmics i la revaloració d'una música de tradició oral el constitueix la Sibilla. Les primeres referències clares les trobem en els estudis de l'arxiduc Lluís Salvador a *Die Balearen* (1984), després en les aportacions d'Antoni Noguera (2005), recollides també per Felip Pedrell (1958), Higini Anglès (1917) i Bartomeu Torres (1893). És en aquests estudis primerencs on es comença a teixir el prestigi històric d'aquest repertori de Nadal.

Com s'ha citat abans, la Sibilla desapareix dels territoris de la Catalunya continental i del País Valencià, i solament es manté la seva interpretació a Mallorca i l'Alguer. A Barcelona, Santa Maria del Mar recupera el cant,²⁶ segons les dades, a partir del 1948, de manera aïllada, però l'aparició dels enregistraments de Jordi Savall amb la Capella Reial²⁷ i la Capella de Ministrers sota la direcció de Carles Magraner, que han combinat recerca històrica i interpretació amb instruments d'època, han tingut una ampla difusió, i no sembla una casualitat que just després de l'aparició d'aquests enregistraments es produeixi la recuperació del cant de la Sibilla a la catedral de Barcelona (2009) i a la de València (2006), en

26. Vegeu la pàgina web Cultura popular de l'Ajuntament de Barcelona: <<https://www.barcelona.cat/culturapopular/es/ambitos-festivos/teatro/teatro-religioso/cant-de-la-sibilla-en-barcelona>> (consulta: 31 desembre 2023). Ara la Sibilla es pot escoltar a Santa Maria del Mar, a la catedral de Barcelona, a la parròquia de Sant Gervasi i Protasi (molts anys cantada per Maria del Mar Bonet, cantant mallorquina) i Santa Maria de Gràcia, <<https://beteve.cat/agenda/cant-de-la-sibila-Barcelona/>> (consulta: 27 gener 2024).

27. *Cant de la Sibilla*, 1988. *El cant de la Sibilla*. Mallorca-València, 1999.

aquest darrer cas, clarament vinculada a la difusió, l'enregistrament i la tasca divulgativa de la Capella de Ministrers,²⁸ que apareixen esmentats en els mitjans que difonen la representació anual. Savall ja havia fet un primer enregistrament el 1988, i un segon el 2002. La Capella de Ministrers pública *Judici Signum* el 2002, i ja el 2006 participa en la Sibilla valenciana novament programada. Han estat dos dels treballs que han ajudat, i molt, a atorgar prestigi i legitimitat històrica a una música que era gairebé una resta de teatre medieval. Altres aproximacions des de l'àmbit de la musicologia acadèmica són les de Mari Carmen Gómez Muntané, que ha col·laborat també en els textos editats per la Capella de Ministrers.²⁹

A les Illes, Francesc Vicens ha dedicat diverses publicacions i articles a l'estudi de la Sibilla.³⁰ És en la seva darrera obra, *La Sibilla després de la UNESCO. De patrimoni immaterial a la reafirmació de la identitat*, que analitza la trajectòria d'aquesta manifestació els darrers vint anys.³¹ Ell mateix explica com observa, ara mateix, la interacció entre aquests estudis esmentats i l'existència contemporània de la Sibilla:

Una de les coses que he vist, amb la Sibilla, és que hi ha hagut un canvi de paradigma en el tractament mediàtic, i que els textos que s'han anat publicant, acadèmicament, han passat a formar part dels registres periodístics. Abans no es parlava d'identitat, els conceptes tècnics que manegem acadèmicament són incorporats al llenguatge periodístic. Ara, un periodista que vol fer un reportatge té una bibliografia que queda reflectida en els *mass media*.

Abans era tot un concepte més de caire emblemàtic, ara els conceptes d'identitat, els fenòmens de globalització, de glocalització, de cultura líquida... formen part dels titulars.

I una altra qüestió és que la mirada etnomusicològica ha dessacralitzat una interpretació gairebé medieval, ara la gent és més difícil que s'escandalitzi perquè les cantants Júlia Colom, o Marta Elka, o Marta Jaime (amb Toni Vaquer) facin les seves versions. És més difícil en escàndol, en aquest sentit estam ajudant des de l'àmbit acadèmic. Hem fet una tasca per democratitzar aquestes expressions i hem donat marge per a incorporar-ho.

És veritat que ara es compta amb un corpus bibliogràfic que abans no es tenia, i que prové d'un corpus universitari, tots els que en parlem estam vinculats amb universitats, i s'han incorporat conceptes que provenen del món anglosaxó.

A mi em va interessar molt introduir el concepte d'identitat... Hem passat de l'aportació dels etnògrafs mallorquins, com Caterina Valriu o Gabriel Janer Manilla

28. En les notícies de difusió sobre la Sibilla de València s'anomena clarament les aportacions de la Capella de Ministrers i la seva participació en el cant de Nadal. Vegeu «El cant de la Sibilla sona a la Catedral de València», <<https://valenciaplaza.com/el-cant-de-la-sibilla-sona-a-la-catedral-de-valencia>>, i a l'Institut Valencià de Cultura, <<https://ivc.gva.es/val/musica-val/festivals-musica/cant-de-la-sibilla-musica-val>>.

29. *Judici Signum*, 2002.

30. Vegeu FRANCESC VICENS, 2004, 2013, 2017, 2021, 2022 i 2023.

31. FRANCESC VICENS, 2022.

(que han posat unes bases molt ben definides), a introduir uns conceptes socials que han ajudat a entendre un fet musical. Paco Cruces, Enrique Cámara, Hector Fouce, Sílvia Martínez, Jaume Ayats són acadèmics que ha influït molt.

El que veig és que ens hem fet molt conscients d'una cultura de la Sibilla que té un entramat molt gran (aquells que ho ensenyaven, els que ho transmetien), és una xarxa que la sosté. Mentre hi hagi aquesta comunitat que la sostingui, continuarà. Hem parlat molt de salvaguardar el patrimoni: I jo trobo que ni s'ha de salvar ni salvaguardar, no hem de cercar una nina que canti i que li hàgim de fer una foto... hi ha tot un entramat social important, forma part d'una cultura. Potser la canti millor o pitjor, però és important que aquesta xarxa hi sigui. El cant és la punta d'un iceberg, perquè hi ha una infraestructura social que l'aguanta. No és una melodia i un text, podem anar a Nova York, però no és això: és un patrimoni immaterial que no hem de salvar sinó que l'hem de guardar.

Els estudis sí que han ajudat a fer-nos conscients d'aquest valor.

També ens ha fet prendre consciència de col·lectiu autòcton (hi ha un tipus de mallorquí indígena, el mallorquí immers dins la cultura local, pròpia, coneix els codis culturals, viu aquí, pareix que ha heretat la cultura dels padrins). Som inclusius, és veritat (a Pòrtol canta una xinesa, a Maria de la Salut una equatoriana). Però és veritat que és una experiència cultural pròpia, i ens hem oblidat que quan parlem del nostre idioma, el català és el propi, el castellà no. Al final, aquest és el col·lectiu que sosté les panades, els Quintos, Sant Antoni, la Sibilla.

A l'escola has vist alumnes que parlen català, però que no estan arrelats... se'n van amb els pares a l'estiu i romanen molt desvinculats socialment.

La perspectiva acadèmica ens ha servit per prendre consciència de cultura pròpia i identitat col·lectiva.³²

L'anàlisi de Vicens il·lustra com, tot plegat, s'ha arribat a generar una sèrie d'influències entre les aproximacions més acadèmiques i interpretatives de la Sibilla i la presència viva i popular d'aquest cant ara mateix. Un aspecte per subratllar és la creació contemporània de joves cantants i músics al voltant d'aquesta figura. D'alguna manera, aquestes noves visions continuen les passes dels enregistraments que fonamentaren el prestigi de caire culte de la Sibilla, els dirigits per Jordi Savall i Carles Magraner que s'han posat d'exemple abans. Així, es poden resumir una sèrie de repercussions derivades dels aspectes analitzats:

1. Inclusió, el 16 de novembre del 2010, del Cant de la Sibilla en la Llista Representativa del Patrimoni Cultural Immaterial de la UNESCO, amb una campanya prèvia de difusió i el reconeixement posterior, en diferents mitjans, de la importància de la seva obtenció.
2. Reactivació dels circuits interpretatius: més representacions, horaris coordinats, difusió de les activitats a Palma capital i altres localitats.
3. Reactivació del cant de la Sibilla a la Catalunya continental, amb Barcelona i València com a eixos difusors.

32. Entrevista realitzada el 19 d'agost del 2023 a la Colònia de Sant Pere (Mallorca).

4. Recontextualitzacions: interpretació en escoles, residències de la tercera edat, plantejament del cant fora del vespre de Nadal (25 i 26 de desembre, dia de Reis).

5. Melodia que esdevé icònica, un model medieval amb prestigi i un cert misteri. Es converteix així en objecte d'experiments de música folk, electrònica i experimental (Júlia Colom, Joana Gomila, Mar Grimalt...).

6. «Normalització» del repertori a partir de la difusió en els mitjans: premsa, IB3 TV i ràdio, referències a Catalunya Música, Catalunya Ràdio i emissores locals.

Un altre cas d'interseccions entre els estudis acadèmics i les pràctiques contemporànies és la festivitat de Sant Antoni. Les músiques relacionades amb aquesta festa són molt conegudes a Mallorca, però ho comencen a ser també a Barcelona, amb el Sant Antoni de Gràcia.³³ Aquesta festa va néixer de l'enyorança d'una estudiant mallorquina del Sant Antoni de sa Pobla, el pare de la qual, Antoni Torrens (farmacèutic i activista cultural de sa Pobla), el 1992 feu la proposta de fer un fogueró a la plaça del Diamant per tal que els seus fills poguessin gaudir, a Barcelona, de la festa. Tota una jove generació, especialment en les poblacions de Manacor, Artà i sa Pobla, participa d'una festa que és una fita única en el calendari d'hivern, tant sigui en aquesta trobada a Barcelona com a les viles mallorquines. En sentit estricte, les cançons cantades al carrer i interpretades per bandes i grups musicals són els Goigs de Sant Antoni, a més d'altre repertori de passacarrers. Però els goigs, amb les estrofes conegudes per tots, són també una estructura musical sobre la qual el glosat és ben present, i especialment a les escoles i instituts del Llevant de Mallorca és una pràctica habitual que els alumnes facin noves gloses sobre la tonada de Sant Antoni. Aquesta tonada ha permès, sens dubte, facilitar la difusió i el coneixement sobre els procediments lingüístics de la glosa mallorquina.

Els estudis sobre Sant Antoni han tingut ressò en les darreres dècades: Jaume Ayats, Antoni Vives Riera, Francesc Vicens, Bàrbara Duran i Gabriel Genovart han aportat diverses aproximacions a la festa. Vives Riera³⁴ realitza un estudi sobre la festa contemporània, les seves arrels i comportament. Vicens³⁵ dedica una anàlisi descriptiva de tots els elements musicals, a més d'aportar dades sobre qualsevol de les interpretacions, variants i enregistraments. Duran³⁶ s'aproxima a la festa des d'una interpretació de la participació com a ritual d'iniciació, que comparteix característiques amb les festes *rave*, però també amb altres esdeveniments festius que comporten alteració de consciència a diferents cultures del món. Gabriel Genovart³⁷ fa un repàs de tots els elements de la festa, i incideix en l'origen simbòlic d'alguns d'ells, com els elements fàl·lics, i Ayats (2010) parla de la força

33. Vegeu el lloc web de la Federació Foguerons sa Pobla a Gràcia, <<http://fogueronsgracia.cat/historia>>.

34. Antoni VIVES, 2009 i 2012.

35. Francesc VICENS, 2020.

36. Bàrbara DURAN, 2017.

37. Gabriel GENOVART, 2015.

de la glosa i de l'expressió oral a les tonades d'Artà. Tots aquests estudis, realitzats en la primera dècada del segle XXI, han contribuït a entendre els mecanismes d'una participació col·lectiva extraordinària, especialment dels més joves, que esperen Sant Antoni com una festa en la qual es gaudirà de manera plena. Han mostrat els fonaments històrics d'un esdeveniment en què la música, la dansa, la gastronomia autòctones tenen un paper rellevant. La participació en el cant col·lectiu dels goigs, a l'església de Manacor, per exemple, ha creat problemes d'accés: el 2023 es va negar l'entrada a part dels joves que havien assistit a l'assaig dels goigs, i que segons la normativa establerta (car havien assistit a l'assaig previ) tenien accés preferent. En el darrer moment, per qüestions de seguretat relacionades amb la normativa postcovid, el batle de Manacor Miquel Oliver va decidir reduir significativament el nombre d'assistents, i així va deixar que el rector i el mestre de cerimònies encaressin tots sols el repte de comunicar la notícia. Tot plegat va ser un petit escàndol, que s'ha intentat gestionar en les completes del 2024. Cal dir que ja fa anys que el Patronat de Sant Antoni de Manacor es planteja com manejar les mesures de seguretat. En tot cas, i com s'ha esmentat abans, s'ha intentat fer pedagogia de com gaudir de la festa, i dels seus fonaments socials. Antoni Gomila, president del patronat manacorí, ho expressa així:

Per entendre la dimensió actual de la festa de Sant Antoni s'ha de tenir en compte el treball de les escoles. No et pots imaginar el treball que han fet, de manera coordinada amb els serveis educatius de l'Ajuntament. Duen anys treballant en tallers, fent gloses, ballant, tocant... és increïble. Personalment, crec que aquesta tasca ha estat fonamental per fer créixer la festa (en el cas de Manacor). Els escolars ho viuen de petits, entenen molt bé l'entramat dels elements de la festa, participen d'ella... és una festa que ara mateix integra molts elements de la vida escolar, de la vida d'aquests estudiants... per no parlar del tema de viure la cultura popular des d'una perspectiva integradora, enriquidora. És que aquest treball ha estat, realment, fonamental per ajudar a fer créixer la magnitud de la Festa de Sant Antoni.³⁸

Francesc Vicens també aporta la seva visió de com aquesta festa és present en la societat mallorquina contemporània:

Ahir a Sant Joan van sortir els dimonis boiets, per Sant Joan Degollat. En comparació a Algaida, Montuïri, són dimonis de llendera, d'estiu, del Pla de Mallorca. Tothom s'ha posat a fer colles de dimonis i correfocs. A Mallorca tenim els dimonis d'hivern, colles (Manacor, Artà, Son Servera) i després tenim els dimonis boiets del Pla de Mallorca, aquests són el nucli dur.

Per què el dimoni de Sant Bartomeu de Montuïri ens posa els pèls de punta? Tenen una tradició centenària, i per això provoquen aquesta catarsi, saber discernir entre aquestes tradicions pròpies, que s'han mantingut, i les altres és fonamental.

38. Entrevista realitzada a Manacor el 30 de novembre del 2023.

Amb els dimonis aquesta distinció no és tan evident, les batucades, els corre-focs, etc., han fet que no es vegi tan clar. Aprofito per reivindicar els dimonis de l'landa, boiets, del Pla de Mallorca *versus* aquestes altres manifestacions. Crec que podem matisar aquestes diferències, i podem ser veus autoritzades on puguem dir i esbrinar la riquesa: a Petra i Montuïri són dimonis heretats, reals i dins un món globalitzat aquesta experiència ens recorden qui som, la nostra cultura. El dimoni de Montuïri aflora com una llum d'identitat local, com una entitat que cal preservar.

Les recuperacions no han estat pels estudis acadèmics, però sí que aquests han donat una enorme visibilitat. Això de mirar el mòbil i veure on has d'anar per trobar els dimonis, la sortida d'Artà a les vuit, el migdia a Capdepera i el vespre a Manacor ho ha democratitzat i ho ha difós. Abans hi ha anaves com a convidat i quedaves tu tot sol, en canvi avui dia reforcen els trens per anar a sa Pobla, reforcen els transports, o ho pots veure tranquil·lament per la tele.

Parlem que el paper d'IB3, una televisió que ha apostat directament per aquestes transmissions, és important, una tasca d'Andreu Manresa. És aquí on hem pogut veure l'experiència global, com sona diferent, una suma d'*inputs*.

I jo crec que els estudis acadèmics els hem d'incloure en les activitats de divulgació: conferències, tallers, projectes didàctics, tallers... s'ha fet molta feina, i també ha anat colant.

El tema de Sant Antoni, cada tradició estira uns col·lectius. Per exemple, a la festa de Sant Antoni, el fet de que al diari Antoni Vives, o tu mateixa, que sou manacorins, hàgiu publicat sobre Sant Antoni; o bé la gent que ho celebra en el seu àmbit hagi fet producció científica ha estat un revulsiu, un element actiu, i ha contribuït positivament: hem donat eines, conceptes, les obreries han estat sensibles a la divulgació. L'Obreria de Manacor i la d'Artà han fet molt bona feina en aquest sentit. A sa Pobla em consta que han fet molt bona feina, els obrers són mestres, hi ha una sensibilitat pedagògica... hi ha una sensibilitat des de les obreries, des de les institucions pròpies a la festa, perquè la part cultural emergeixi.³⁹

Vicens destaca l'aportació d'eines d'anàlisi i de coneixement que han fet els estudis musicològics sobre Sant Antoni. També reconeix el rol de les obreries i patronats, que han fet una feina enorme per tal d'anar adaptant la festa als requisits contemporanis (especialment a les normes de seguretat nacionals i regionals). I aquestes eines analítiques derivades de les aportacions acadèmiques i la seva assimilació es poden resumir en els punts següents, que exemplifiquen sinergies entre el món acadèmic i la pràctica festiva-musical, però també a la inversa (com és el cas de les dimònies):

1. Difusió del coneixement dels fonaments històrics de la festa i els seus diferents estrats (musical, religiós i antropològic).
2. L'ajuda a la consideració de la festa des de les institucions: reconeixements com la declaració de festa d'interès turístic (sa Pobla).
3. Anàlisi de la massificació i la distorsió de la festa inicial, la semblança amb les *raves*, fins i tot trets semblants a les *neofestes* per les característiques de la

39. Entrevista realitzada el 19 d'agost del 2023 a la Colònia de Sant Pere (Mallorca).

participació juvenil, que s'estén de la mateixa manera a les festes d'estiu descrites com a *neofestes*, precisament, per Pich (2019).

4. Atenció sobre com aplicar i desenvolupar mesures de seguretat, que ha incidit en el cant dels goigs en el si de l'església i els assajos previs, com s'ha citat abans en el cas de Manacor, però que també és considerat en les celebracions d'Artà i sa Pobla.

5. Estudis sobre gènere i identitats sexuals: l'aparició de les dimònies, a Manacor, ha estat objecte d'articles acadèmics perquè ha romput una barrera cultural que semblava insalvable: el fet de poder ballar en el rol de dimoni.⁴⁰ L'Assemblea Antipatriarcal, una associació feminista, ha creat una colla exclusivament femenina i el cant d'uns goigs alternatius. Totes les seves accions han conduït a replantejar la participació femenina, i així la Diada de Sant Antoni de 2023, a Manacor, per primera vegada va ballar una dona en el si de la colla oficial.⁴¹ El fet és que la incidència i contundència de les seves propostes ha fet reflexionar al Patronat de Sant Antoni, almanco en el cas de Manacor. El 2024 es rompen les barreres d'herència familiar i de participació exclusivament masculina: nous dimonis s'incorporen, que s'alternen en els diferents rols; s'accepta la participació femenina. A Algaida, per primera vegada, una dona, Elisabet Serra, balla en el paper de dimoni dels cossiers d'Algaida. A poc a poc sembla que les demandes feministes van trobant un camí lent però clar en la participació igualitària en les festes.

6. Difusió de la festa en els mitjans de comunicació,⁴² consolidació del prestigi de l'esdeveniment avalat pels estudis de caire musicològic. Francesc Vicens, en l'entrevista presentada aquí, subratlla l'adopció d'un vocabulari acadèmic pels mitjans de comunicació, que a la vegada atorga versemblança als articles publicats (que semblen, així, manejar conceptes sòlids en les seves expressions).

Un dels esdeveniments festius menys coneguts, perquè assoleix característiques més locals, és el cant dels Goigs de Pasqua, que tenen diferents denominacions a les Illes. Des de les caramelles de les Pitiüses, el *Deixem lo dol* menorquí i mallorquí, aquest fet musical és conegut també com a *cançons de panades, de sales o de quintos*. Aquest cant de Pasqua ha estat tractat per Massot i Planes,⁴³ Massot i Muntaner,⁴⁴ Escandell⁴⁵ i Duran⁴⁶ en aportacions que abracen gairebé una història de gairebé set-cents anys. És un repertori que es troba ja al *Llibre vermell de*

40. Bàrbara DURAN, «Activismo feminista y reivindicaciones queer en danzas y músicas tradicionales. Dos casos de estudio: las dimònies y la bullanguera queer de Mallorca», *Trans*, núm. 26 (desembre 2022), 2023.

41. Carme GARAU, «Magdalena Pérez la primera dona que balla amb els dimonis de Sant Antoni a Manacor», *La República* (12 gener 2023).

42. Vegeu <<https://www.youtube.com/watch?v=P49JDaALVU0&t=2s>> (consulta: 17 gener 2024).

43. Josep MASSOT I PLANES, 1984.

44. Josep MASSOT I MUNTANER, 1976, p. 271-282.

45. Jaume ESCANDELL, «Un nou document per a l'estudi de les caramelles de Nadal de les Pitiüses: el ms. 854 de la Biblioteca Nacional de Catalunya», *Eivissa*, núm. 60 (2016), p. 15-21.

46. Bàrbara DURAN, 2015, 2018 i 2019.

Montserrat, amb la peça «Los set Gotxs recomptarem»: és a dir, la narració dels set Goigs de la Verge, que és el nucli inicial de tot aquest repertori.

Joan Munar és un activista cultural mallorquí, sempre relacionat amb la música de tradició oral, però també un observador de les noves tendències en les festivitats de caire popular. Ell ha estat un dels capdavanters de la festa del Muc de Sineu, una de les denominades *neofestes* més populars en l'actualitat. En relació amb la sinergia generada entre els estudis acadèmics de les músiques de Pasqua i la seva presència actual, explica:

El llibre *Voleu sales?* va posar en relleu el paper important dels quintos com a agents culturals, especialment al Pla de Mallorca. Tinc clar que no podem provocar cap tipus d'interacció, sinó esperar com es van generant les coses. Per exemple, durant la pandèmia, els quintos de Sineu [el grup que tocava a la càrrec dels cants dels Goigs de Pasqua] els van enregistrar a partir de gravacions originals, i ho van fer solament aquell any. No podien sortir per la pandèmia, estaven tancats i així van decidir fer aquesta interpretació que allà ha quedat. Però conegueren l'enregistrament, s'obriren, està penjat en línia a la revista *Dingola* i allà ha quedat. També és important comptar amb aquests documents, perquè són una mostra de com es cantava abans, esdevenen un referent.

No crec que s'hagin de fer intents per recuperar res si no surt de manera espontània. Jo tinc clar que els Quintos de Sineu han estat un dels entramats que permeten el sorgiment de la festa del Muc, no crec que hagués estat possible sense aquesta complexitat de tota una generació.⁴⁷

Joan Munar apunta aquí un tema molt important, i és l'existència dels enregistraments en línia, un tema que és objecte d'estudis acadèmics ara mateix:⁴⁸ la interacció entre les bases de dades (dit de manera general, com a magatzems d'informació) i la interpretació i valoració de determinades músiques. Duran⁴⁹ presta atenció també a aquestes sinergies generades entre bancs de dades (British Library, Library of Congress, The Lomax Digital Archive, esmentats abans) que esdevenen una font d'inspiració per als intèrprets actuals.

La Missa de to pascal, per una altra banda, és una de les darreres restes del cant a veus popular, la polifonia popular o *multipart singing*.⁵⁰ Ja des de la publicació de *Voleu sales?*⁵¹ es va generar un nou interès en el si de la població de Sant Joan (Pla de Mallorca) per a conèixer més sobre aquesta missa, que en l'actualitat canta el cor parroquial. Però molts dels assistents, nascuts en la dècada dels cinquanta i seixanta, recorden encara les melodies de les diferents veus de memòria, i

47. Entrevista realitzada a Manacor el 3 de novembre del 2023.

48. Vegeu nota al peu núm. 10.

49. Bàrbara DURAN, «De l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya al folklore digital. Aproximació a cent anys d'evolució de les músiques de tradició oral», *Llengua, Societat i Comunicació*, núm. 20 (desembre 2022).

50. Ardian AHMEDAJA i Gerlinde HAID, 2008.

51. Bàrbara DURAN, 2015.

aquesta consciència es va fer més present a partir del 2019 i 2020 amb l'atenció d'estudis com la tesi doctoral de Duran.⁵² El 2022, un grup de cantaires va realitzar un enregistrament al santuari de Consolació, dirigits per Joan Company, en què s'intentava recuperar l'esperit de la interpretació que recordaven de petits.⁵³ En tot cas, és un dels exemples en què la publicació d'estudis acadèmics ha incentivat la interpretació i la recontextualització, i, com explicava Joan Munar en relació amb els Quintos de Sineu, s'ha de veure quin futur tenen aquestes revaloracions i com evoluciona la presència d'aquesta Missa de to pascal, darrer serrell d'una pràctica que era habitual a Mallorca, tal com ho és a altres indrets de la Mediterrània.⁵⁴

Pel que fa als Goigs de Pasqua i la Missa de to pascal, que s'inclou dins el repertori musical de Pasqua específic de Mallorca, tot i que no és música itinerant i de ronda com els goigs, són els fets musicals més desconeguts dels analitzats aquí, però cal subratllar que les recerques publicades han permès:

1. La difusió del coneixement sobre els Goigs de Pasqua i el seu vincle amb el repertori medieval.
2. El reconeixement dels quintos com agents culturals del tercer sector, els quals segueixen vinculats també al cant de les cançons de Pasqua.
3. La recuperació d'interpretacions a partir de les investigacions publicades: actualment s'han recuperat interpretacions a Cas Concos, Santa Eugènia, Manacor, Sant Llorenç, i el cant de panades a Santa Eugènia. També el cas del poble de Sant Joan que ha reforçat la consciència de la importància de seguir cantant la Missa de to pascal i els esforços realitzats aquests dos darrers anys en aquest sentit.⁵⁵
4. Els estudis sobre *Music revival* (Hill i Bithell, 2012) han posat de manifest que els canvis, els *shifts* en aquestes músiques de ronda han permès la seva pervivència; tot i que sovint s'addueix al tema de l'autenticitat única de la transmissió oral en treballs de caràcter local que insisteixen en la baula única del cant inamovible dels més «vells», de la participació juvenil contemporània que no s'interessa per l'herència oral, sense tenir en compte les transformacions que el material popular sempre ha mostrat. Barceló (2020) ho explica així:

A les darreres dècades s'ha viscut un fort interès envers les tradicions i festes populars, però contràriament també hem vist un tall en la transmissió popular per part de les generacions més joves, que participen de la festa tradicional però no s'interessen pel testimoni oral dels qui les han viscut anys enrere. Serveixi, aquest treball,

52. Bàrbara DURAN, 2018, p. 116-140.

53. Vegeu l'enregistrament a <<https://www.youtube.com/watch?v=2pgm5j10eJk>> (consulta: 1 gener 2024).

54. Vegeu les referències fetes a l'article a *ANSAit Regione Sardegna* i la nota al peu núm. 4.

55. Vegeu l'enregistrament de la Missa de to pascal el 2022 realitzat per Casmusic. Els interessos són un grup de cantaires de la Coral de Sant Joan dirigits per Joan Company (en línia), <<https://www.youtube.com/watch?v=2pgm5j10eJk>> (consulta: 23 gener 2024).

per conèixer un poc més la trajectòria, pervivència, transmissió i recuperació d'aquesta tonada [...]. Tractant-se d'un recull d'informació de fonts orals, tenim una visió subjectiva dels fets i una imprecisió —aproximada— de les dates, així i tot importantíssima a l'hora de veure i entendre la pervivència d'aquesta música tradicional. Aquests records i anècdotes moren amb cada un dels informants, i són —indiscutiblement— un tresor que pareix condemnat a desaparèixer dins el més trist oblit.⁵⁶

Com a conclusió final, cal subratllar que, a Mallorca, els estudis acadèmics publicats han servit com a carta d'autenticació i de prestigi dels esdeveniments festius (alguns d'ells massius avui dia) davant la societat. Tot i que són ben vius, la publicació dels estudis ha generat interès mediàtic (televisió, premsa i agents culturals més actius). En tot cas, l'aportació més important és l'assimilació d'un vocabulari que és transmès pels mitjans, però també rebut per la població general, i tot plegat ha significat un major coneixement històric dels orígens de la festa. Els mitjans han ajudat enormement a la difusió, i avui dediquen espais significatius de les pàgines centrals dels diaris i revistes regionals al seguiment de les festivitats, un fet que no es trobava en les publicacions de fa deu anys, per exemple. A la vegada, aquesta atenció mediàtica esdevé un referent per a la població, especialment per als amants de les festes tradicionals. Avui dia, el seguiment per la televisió regional i la publicació d'articles que contenen informació extreta dels estudis acadèmics són elements que alimenten l'esperit d'aquestes festes. La transformació dels artefactes musicals i festius genera, així, l'interès dels investigadors, que a la vegada reinicien un seguiment que genera noves mirades i valoracions de la presència del patrimoni de tradició oral.

En resum, des de la difusió, els estudis han contribuït a una recontextualització dins la societat contemporània, un reconeixement de les reelaboracions que han afavorit també l'atenció sobre el patrimoni immaterial. Han permès difondre un vocabulari i conceptes històrics sobre les festes i han donat visibilitat a les discussions al voltant de la incorporació de la dona i de membres del col·lectiu LGTBI en rols que abans eren exclusivament masculins. Sorgeix la necessitat, en tot cas, del compromís dels investigadors a documentar la festa des de perspectives científiques acurades i ètiques; l'exigència d'observar atentament un camp d'experimentació cultural i antropològica extremadament interessant actualment.

BIBLIOGRAFIA

- AHMEDAJA, Ardian; HAID, Gerlinde. «Introduction». A: AHMEDAJA, Ardian; HAID, Gerlinde (ed.). *European voices 1: Multipart singing in the Balkans and the Mediterranean*. Viena: Böhlau, 2008, p. 7-12.
- ANGLÈS, Higiní. «El cant de la Sibíl·la». *Vida Cristiana* (Barcelona), 4 (1917), p. 65-72.

56. Sebastià BARCELÓ OBRADOR, 2020, p. 36-37.

- ATMETLLÓ, Amàlia; G. LLOP, Esther; AYATS, Jaume. *Los Cantadors: Cants religiosos de tradició oral de les Garrigues, el Segrià, la Noguera, el Pla d'Urgell i l'Urgell*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2015.
- AYATS, Jaume. «Cantar allò que no es pot dir. Les cançons de Sant Antoni a Artà, Mallorca». *Revista Transcultural de Música* [en línia], núm. 14 (2010). <<https://www.sibetrans.com/trans/articulo/19/cantar-allo-que-no-es-pot-dir-les-canons-de-sant-antoni-a-arta-mallorca>> [Consulta: 8 desembre 2023].
- BARCELÓ OBRADOR, Sebastià. «Salers en el terme de Felanitx. Quasi cent anys d'una música tradicional a través del testimoni de quaranta persones». A: VICENS STQUIER, Miquel Àngel (coord.). *Actes de les V Jornades d'Estudis Locals de Felanitx* [en línia]. Palma: Edicions Talaiots, 2020. <<https://www.amicsclosos.cat/documents/5jornades/03.Salers.pdf>> [Consulta: 3 gener 2024].
- CENT PER CENT. «La porta mig oberta» [en línia] (30 desembre 2023). <<https://www.centpercent.cat/la-porta-mig-oberta/>> [Consulta: 31 desembre 2023].
- CULTURPLAZA. «El cant de la Sibilla sona a la Catedral de València». *Culturplaza* [en línia] (19 desembre 2023). <<https://valenciaplaza.com/el-cant-de-la-sibilla-sona-a-la-catedral-de-valencia>> [Consulta: 27 gener 2024].
- DÍAZ VIANA, Luis. *Los guardianes de la tradición: Ensayos sobre la «invención» de la cultura popular*. Oiartzun: Sendoa, 2019. [1a ed. 1999]
- DURAN BORDOY, Bàrbara. *Voleu sales? Pervivència i recuperació del cant de salers i quintos al Llevant, Migjorn i Pla de Mallorca*. Palma: Lleonard Muntaner, 2015.
- *Posseïts pel dimoni: La festa de Sant Antoni des de la música rave i trance*. Palma: Lleonard Muntaner, 2017.
- *El cant dels Salers i Quintos a la Mallorca contemporània* [en línia]. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. Departament d'Art i Musicologia, 2018. <<http://hdl.handle.net/10803/664208>> [Consulta: 8 desembre 2023].
- *Deixem lo dol: Goigs i músiques de Pasqua al tercer mil·lenni*. Manacor: Món de Llibres, 2019.
- «Activismo feminista y reivindicaciones queer en danzas y músicas tradicionales. Dos casos de estudio: las dimònies y la bullanguera queer de Mallorca». *Trans* [en línia], núm. 26 (desembre 2022). <<https://www.sibetrans.com/trans/articulo/626/activismo-feminista-y-reivindicaciones-queer-en-danzas-y-musicas-tradicionales-dos-casos-de-estudio-las-dimonies-y-la-bullanguera-queer-de-mallorca>> [Consulta: 8 desembre 2023].
- «De l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya al folklore digital. Aproximació a cent anys d'evolució de les músiques de tradició oral». *Llengua, Societat i Comunicació* [en línia], núm. 20 (desembre 2022), p. 87-94. <<https://revistes.ub.edu/index.php/LSC/article/view/38825>> [Consulta: 8 desembre 2023].
- «Les identitats contemporànies del dimoni: i ara compareixen les dimònies!». A: BARULL, Carles (ed.). *La festa, el dimoni i el foc: V Simposi de Focs de la Mediterrània*. Barcelona: Afers, 2023
- ESCANDELL, Jaume. «Un nou document per a l'estudi de les caramelles de Nadal de les Pitiüses: el ms. 854 de la Biblioteca Nacional de Catalunya». *Eivissa*, núm. 60 (2016), p. 15-21.

- FERRANDO CUÑA, Juanma. «Entre el fervor religiós i la identitat col·lectiva: una aproximació al fenomen gogístic de la Ribera Baixa». *Quadrivium* [en línia], núm. 6 (2015). <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=6484178>> [Consulta: 18 gener 2024].
- FOGUERONS DE GRÀCIA. «Història» [en línia]. <<http://foguersonsgracia.cat/historia>> [Consulta: 8 desembre 2023].
- FRAU, Joan. «Sant Antoni: Las Completas de Manacor conquistan el mundo». *Diario de Mallorca* [en línia] (18 gener 2024). <<https://www.diariodemallorca.es/part-forana/2024/01/18/sant-antoni-completas-manacor-conquistan-97070226.html>> [Consulta: 18 gener 2024].
- GARAU, Carme. «Magdalena Pérez la primera dona que balla amb els dimonis de Sant Antoni a Manacor». *La República* [en línia] (12 gener 2023). <<https://www.larepublica.cat/noticies/video-magdalena-perez-la-primera-dona-que-balla-amb-els-dimonis-de-sant-antoni-a-manacor/>> [Consulta: 8 desembre 2023].
- GENOVART, Gabriel. *Antropologia de la festa de Sant Antoni*. Palma: Lleonard Muntaner, 2015.
- GINARD BAUÇA, Rafel. *Cançoners populars de Mallorca*. Vol. III. Palma: Moll, 1966.
- GOIB = GOVERN DE LES ILLES BALEARS. *Les Illes Balears davant del repte demogràfic: Diagnosi: Desafiaments i impactes* [en línia]. Palma: Conselleria Hisenda i Relacions Exteriors, 2022, p. 3. <<https://www.caib.es/sites/somexteriors/f/397938>> [Consulta: 8 desembre 2023].
- GÓMEZ MUNTANÉ, Maricarmen. *El canto de la Sibila (Cataluña y Baleares)*. Vol. 2. Madrid: Alpuerto, 1997.
- HILL, Juniper; BITHELL, Caroline. «An introduction to music revival as concept, cultural process, and medium of change». A: HILL, Juniper; BITHELL, Caroline (ed.). *The Oxford Handbook for Music Revival*. Oxford: Oxford University Press, 2014, p. 6-7.
- INSTITUT VALENCIÀ DE CULTURA. «Cant de la Sibilla» [en línia]. <<https://ivc.gva.es/val/musica-val/festivals-musica/cant-de-la-sibilla-musica-val>> [Consulta: 27 gener 2024].
- MACHIARELLA, Ignazio. «Harmonizing on the Islands: Overview of the multipart singing by chording in Sardinia, Corsica, and Sicily». A: AHMEDAJA, Ardian; HAID, Gerlinde (ed.). *European voices 1: Multipart singing in the Balkans and in the Mediterranean*. Viena: Böhlau, 2008, p. 87-102.
- MASSOT I MUNTANER, Josep. «La literatura religiosa de l'edat mitjana en la tradició oral d'avui». A: TATE, Robert Brian; YATES, Alan (coord.). *Actes del Tercer Col·loqui de Llengua i Literatura Catalanes*. Oxford: The Dolphin Book, 1976, p. 271-282.
- MASSOT I PLANES, Josep. *Cançoners musicals de Mallorca*. Palma: Sa Nostra. Caixa de Balears, 1984.
- NOGUERA, Antoni. *Estudis sobre música tradicional de Mallorca*. Mallorca: Conservatori Superior de Música de les Illes Balears; València: Piles, 2005, p. 46-47.
- PEDRELL, Felip. *Cancionero musical español*. Vol. 1. Barcelona: Boileau, 1958, p. 93-100, 116-117.
- PICH, Marcel. *Les neofestes a Mallorca*. Palma: Lleonard Muntaner, 2019.
- SALVADOR, Lluís. *Die Balearen*. Palma: Olañeta, 1984.
- TORRES, Bartomeu. *Álbum de compositores mallorquines*. Madrid: Zozaya, 1893.

- SANSÓ, Sebastià. «Sant Antoni 2023: Unas Completes en Manacor sin la presencia del alcalde como señal de protesta». *Diario de Mallorca* [en línia] (16 gener 2023). <<https://www.diariodemallorca.es/part-forana/2023/01/16/sant-antoni-2023-unes-completes-81248539.html>> [Consulta: 8 desembre 2023].
- SANTIAGO, José Ramón. «No podem pensar en la Sibilla com una manifestació única, sinó que és un conjunt de moltes expressions». *Cent per Cent* [en línia] (19 desembre 2023). <<https://www.centpercent.cat/no-podem-pensar-en-la-sibilla-com-una-manifestacio-unica-sino-que-es-un-conjunt-de-moltes-expressions/>> [Consulta: 31 desembre 2023].
- VICENS VIDAL, Francesc. *El cant de la Sibilla a Mallorca: Un fenomen emergent*. Palma: Documenta Balear, 2004.
- *El Cant de la Sibilla: Patimoni de la Humanitat*. Palma: Lleonard Muntaner, 2013.
- *Mystirio Sybilla*. Palma: Ona, 2017. [Notes al CD]
- «El canto de la Sibila en la actualitat: modelos de tradición oral». A: CARRERO, Eduardo; GÓMEZ, Maricarmen (ed.). *La Sibila: Sonido: Imagen: Liturgia: Escena*. Madrid: Alpuerto, 2015, p. 145-165.
- *Diguem Visca Sant Antoni! Una aproximació musical a la festa*. 2a ed. rev. i ampl. Palma: Documenta Balear, 2020.
- «Aproximación histórica y cultural al cant de la sibilla de Mallorca». A: CARBALLEIRA, M. Teresa; FUENTES, J. Ramon; TAÍN GUZMÁN, Miguel (ed.). *Patrimonio cultural inmaterial: De los Castells al Camino de Santiago*. València: Tirant lo Blanc, 2021, p. 309-316.
- *La Sibilla després de la UNESCO: De patrimoni immaterial a la reafirmació de la identitat*. Palma: Lleonard Muntaner, 2022.
- «La Sibilla de Mallorca. Pervivència i continuïtat després de la UNESCO». *Revista de Música i Cultura Popular*, núm. 49 (2023), p. 66-68.
- VIVES RIERA, Antoni. *Les festes de Sant Antoni a Manacor*. Palma: Lleonard Muntaner, 2009.
- *Viure, escriure i reviure la festa: Una història cultural de la celebració de Sant Antoni a Artà durant el segle XX*. Palma: Documenta Balear, 2012.

ENREGISTRAMENTS

- Assaig dels Goigs de Manacor*. <<https://youtu.be/i6J4SVwb-vw>> [Consulta: 8 gener 2024].
- Cant de la Sibilla 2*. Capella Reial, direcció de Jordi Savall. CD Astreé/Audivis E 8705, 1988.
- El cant de la Sibilla: Mallorca-València*. Montserrat Figueras, La Capella Reial de Catalunya, direcció de Jordi Savall. AVSA9806, 1999.
- Cant dels Goigs a les completes 2023*. <<https://www.youtube.com/watch?v=VzqlqB2cBgk>> [Consulta: 8 gener 2024].
- Iudicii Signum*. Capella de Ministrers, direcció de Carles Magraner. Ref.: CDM 0203. EAN 13: 8260397020322. Editat: 4 de desembre de 2002. Textos: Maricarmen Gómez. V-3491-2002, 2022.
- Missa de to pascal*. Enregistrament de Casmusic al Santuari de Consolació, Sant Joan (Mallorca). Direcció de Joan Company, 3 d'abril de 2022.

Primer ball Dimonis Artà 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=q_B_A6Reu5M> [Consulta: 18 gener 2024].

ARXIUS I PÀGINES WEB

«Antònia Nicolau, *Pipiu*». *Facebook* [en línia]. <<https://www.facebook.com/profile.php?id=100008442453744>> [Consulta: 31 desembre 2023].

British Library Sound Archive [en línia]. <<http://bufvc.ac.uk/archives/index.php/collection/95>> [Consulta: 8 desembre 2023].

«Cant de la Sibilla en Barcelona». A: *Cultura popular* [en línia]. <www.Barcelona.cat> [Consulta: 31 desembre 2023].

CONSELL DE MALLORCA. «Projecte didàctic de la Sibilla». A: *Consell de Mallorca* [en línia]. <<https://web.conselldemallorca.cat/projecte-didactic-sibilla>> [Consulta: 3 gener 2024].

Library of Congress: Collection with Audio Recordings [en línia]. <<https://www.loc.gov/audio/collections/>> [Consulta: 3 gener 2024].

The Lomax Digital Archive [en línia]. <<https://archive.culturalequity.org/>> [Consulta: 3 gener 2024].

«Madò Llúcia». A: *Facebook* [en línia]. <<https://www.facebook.com/MadoLlucia>> [Consulta: 8 desembre 2023].

«Missa de to pascal». *YouTube* [en línia]. <<https://www.youtube.com/watch?v=2pgm5j10eJk>> [Consulta: 23 gener 2024]. [Enregistrament de l'estudi Casmusic]

REDAZIONE ANSA. «Iniziativa per valorizzare il canto polifonico tradizionale. Incontri, ricerca e archivio multimediale con Fondazione Hymnos». *ANSAit* [en línia] (29 novembre 2023). <https://www.ansa.it/sardegna/notizie/2023/11/29/iniziativa-per-valorizzare-il-canto-polifonico-tradizionale_a09af26e-8e7f-427e-b243-4fb36cfe7de8.html> [Consulta: 3 febrer 2024].

«Seventh Symposium of the ICTM Study Group on Multipart Music». A: *MPM Multipart Music: International Council for Traditional Music and Dance Study Group on Multipart Music* [en línia]. <<http://www.multipartmusic.eu/attachments/article/39/FINAL%20PROGRAM.pdf>> [Consulta: 3 gener 2024].

«Symposia & Seminars». A: *MPM Multipart Music: International Council for Traditional Music and Dance Study Group on Multipart Music* [en línia]. <<http://www.multipartmusic.eu/symposia-seminars>> [Consulta: 3 gener 2024].

ENTREVISTES

Antoni Gomila Grimalt (Manacor, 1974). Entrevista a Manacor (Mallorca), 30 de novembre de 2023.

Joan Munar Fiol (Sineu, 1978). Entrevista a Manacor (Mallorca), 3 de novembre de 2023.

Francesc Vicens Vidal (Palma, 1977). Entrevista a la Colònia de Sant Pere (Mallorca), 19 d'agost de 2023.